

FERENCZI ILONA

Erravi sicut ovis

Tévelygünk, mint a juhok – a közép-kelet-európai kancionálék legelőjén

I. A Besztercebányai kancionále (1623)

Amikor először kezembe vettem a *Besztercebányai kancionált*, kissé csalódott voltam: a címlap nélküli kézirat a 277. oldalon kezdődik (1. fakszimile), és csak tizenhatot lapozva, a 308. oldal után éri el az „első” oldalt. Azután tovább böngészve ismerős tételekre bukkantam: latin és német nyelvű középkori eredetű liturgikus tételekre, a reformáció korából származó német és latin nyelvű többszólamú kanciókra, olyanokra is, amelyek zenéjét már korábban is ismertem a magyar nyelvű *Eperjesi graduálból*. Majd az is világossá vált, hogy evangélikus egyházi használatra készült gyűjteményt tartok kezemben: az egyik középkori Mária-ének, a *Salve regina* szövegének kontrafaktuma, a 233–235. oldalakon lejegyzett *Salve rex Christe misericordiae* és annak német változata, *Sei gelobet Herr Jesu Christ, du König* egyértelműen protestáns rendeltetésre utal. A két tétel kétféleképpen: a latin nyelvű kontrafaktum gregorián írásmóddal, a német nyelvű kontrafaktum pedig menzurális gregoriánnal van lejegyezve (2. fakszimile).¹ A latin kontrafaktumhoz feltehetően valamelyik középkori kódex írásmódját vették mintául, míg német nyelvű változatát modernebb notációval, a 16. században nemcsak többszólamú művek, hanem egyszólamú gregorián nyomtatására is alkalmazott menzurális hangjegyekkel örökítették meg.

A *Besztercebányai kancionált* 2015-ben vásárolta meg a Magyarországi Evangélikus Egyház, azóta az Evangélikus Országos Könyvtár őrzi, jelzete: R 1644. Az „ex libris” bejegyzés szerint a kézirat a besztercebányai Pribiczer Márton és barátai

* A MTA BTK Zenetudományi Intézet Tudományos Fórumán 2017. május 18-án elhangzott előadás szerkesztett változata.

¹ Vagyis a kancionáleban helyet kapott az az ismert Mária-antifóna dallam, amelyet a középkorban pünkösdtől az egyházi esztendő végéig az imaórák végén énekeltek *Salve regina* szöveggel. Már a reformáció első évtizedében átalakították és Jézus Krisztusra vonatkoztatták ennek a Mária-antifónának a szövegét, így lett belőle németül *Sei gelobet Herr Jesu Christ, du König*.

Der Hymnus.

Der Gott Vater wir preisen dich, Und danken dir abzeit
 billich, Der du alles geschaffen hast, Und auch allen erhalte bist.
 Die erd bringt uns der fruchtten heil, der himel verrucht nicht
 dem heil. Er wendet nach deinem wort für sie, Wer ist
 dir nach so gnadiglichs.
 Mensch gedent du aller frist, Das dir selb mit gemacht
 ist, erkorn daran den schepfer dem, Und lanch im frey der
 gnaden sein.
 Du singt dem herren den lobglang, Der uns allen mit
 heil und tranck, Versorgen kan viel tag und tag, sonst ist
 niemant der helfen mag.
 Wie danken ihm der gnaden groß, das er uns nüt zu
 bringet, andert mit dem himel brodt, davon wir auct
 heile werden heit.
 Heilich nimt er auch unser war, beschützt uns für hant
 und gefahr, durch seine engel bey uns waich, Es ist
 fleiszig tag, und macht
 so ist kein darr als unser heil, Der ihm den menschen
 wehlet heil, Und hülf ihm zu der seeligkeit, Ihn sey das
 lob in ewigkeit. Amen.

Verlus
 Der ich gedente des nächts an deinen namen:
 Und salte dein gebot in meinem Teyen.

Sum ex libris Martini
 Prucens, Prucens
 et amior 23

1. faksimile. Besztercebányai kancionále, 276–277. o.

Salve Rex christe miserere di ce Vi
 ta dul ce do & spes nostra sal ve, ad te cla
 mam exules y filij e va, Ad te suspiram
 y gementes et flentes in hac sa chrinarum
 valle, E ja ergo advocate noster illos tu os mi
 sericor des o culos ad nos con ver te o
 Jesu o Jesu benedicte faciem patris tui, no bis
 post hoc exilium, o stende, o clemens, o

pie o dulcis Jesu fili Marie.
 Ich gelobet den Jesu Christ du König von der
 Du bist eben der erlöset die elenden und freis
 Sim in den tbron unser wasser seitand und wasser
 tes ihr leben, O Christe unser trost seid gelob
 set. Du dir seßeren wir alle sampt, Der wir sun
 der arme Eva Kinder, sind oßn dich verdampft. Du
 dir seßeren wir mit wunden und flagen, so lang wir
 in diesem Jamertal, Des Adams seßere peim, mit grosser
 schmerzen tragen. Sei nu Herr ve Jesu, unser sößter

2. faksimile. Besztercebányai kancionále, 233–235. o.

könyvtárából került valamikor magánkézbe.² A kancionále mérete: 160x208 mm, jelen állapotában összesen 318 számozott oldallal.³ A kancionále 1-től 276-ig számozott oldalait a hibás kötés következtében megelőzi a kötet élére helyezett rész a 277. oldaltól a 308. oldalig. A 276. számozott oldal után kétféle tartalomjegyzék következik nyolc oldalon keresztül, majd további zavart okozva, a két index után még két oldalon folytatódik a kötet tartalma (285–286. o.). Ily módon a kancionále tíz oldala a 277. oldaltól a 286. oldalig a kötet elején és végén duplán van számozva. Az első terjedelmes index (277–282. o.) az alap, a második (282–284. o.) kiegészítés, pótlás. Bár az index beosztása az alfabetikus rendet követi, az egyes betűk csoportjaiban nem törekedtek sorrendre.⁴

A 175. és a 261. oldal bejegyzése szerint a gyűjtemény törzsanyaga 1623-ban készült, majd további tételekkel egészítették ki (3–4. *faksimile*). A későbbiekben fából készült tokban őrizték, amelynek gerincén a „CANTIONALE O. V.” felirat olvasható. A két utolsó betű, ill. római szám talán az egykori könyvtári helyre utal.

Mint általában az énekeskönyv jellegű kancionálék, a *Besztercebányai kancionále* is elsősorban hangjegyekkel ellátott darabokat tartalmaz, egy- és többszólamúakat, valamint csak szöveges tételeket egyesesen. A több mint háromszáz oldalas kézirat valószínűleg egy iskolai oktató, egy kántor kézikönyve lehetett, amelyből tanította a gyermekeket az egy- és többszólamú tételek előadására, azokra, amelyekre a következő istentiszteletre való felkészítéshez éppen szükség volt. Nem az egyházi esztendő rendje volt a legfontosabb szempont a lejegyzésben, az összeírásban, hanem a mindennapos gyakorlat. A többszólamú darabokat valószínűleg német nyomtatványokból vagy kéziratos kancionálékból másolta a kántor a gyűjteménybe. Annak ellenére, hogy a gazdag gyűjtemény nemcsak német, hanem latin nyelvű középkori eredetű liturgikus tételeket is magában foglal, nem kérdőjelezhető meg, hogy azt lutheránus környezetben állították össze. A reformáció első évszázadában és különösen német nyelpterületen, Luther nyomán ugyanis több lényeges elem megmaradt a középkori egyház istentiszteletéből és gyakorlatából: a liturgikus tételek nagy része, az iskolában és a liturgiában a latin nyelv használata, néhány kiemelt jelentőségű szent és az apostolok tisztelete. Ily módon a kancionálékban is találunk gregorián eredetű

² Pribiczter Márton iskolai jegyzetei az MTA Könyvtárában maradtak fenn, lásd CSAPODI Csaba: *A »Magyar Codexek« elnevezésű gyűjtemény (K 31 – K 114)* (Budapest, MTA Könyvtára, 1973) (*Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának Katalógusai. Catalogi Collectionis Manuscriptorum Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae* 5), 46–47. („Pribiczer” alakkal). Lásd továbbá STOLL Béla: *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)* (Budapest, Balassi Kiadó, 2005⁴), Nr. 20: Pribiczterus-kódex (1606–1612). <http://www.balassikiado.hu/BB/netre/html/stoll.html> (utolsó letöltés: 2019. augusztus 8.).

³ Az utólag beragasztott hiányos fóliókat itt nem vettük figyelembe.

⁴ A kancionále tartalmának egybevetése az *indexszel* részünkről csak szűrőpróbaszerűen történt meg. Eszerint van olyan tételcím, amely mindkét indexben szerepel, és van, amelyik egyikben sem. Két szláv szövegkezdet az alapindexbe is bekerült, a magyar Miatyánk-parafrázis kezdete csak a másodikikba.

3–4. fakszimile. Besztercebányai kancionále, 175. és 261. o.

német nyelvű misetételeket, az esti istentisztelethez, a vesperához recitált német és latin zsoltárokat, egy- és többszólamú himnuszokat.

Mindössze egyetlenegy többszólamú darabhoz írták be a zeneszerző nevét, mégpedig a szászországi Mansfeldből származó David Thusius művéhez, amelyben a Mária-ének, a Magnificat öt verse van ötödik tónusban ötszólamúan megkomponálva.⁵ Eitner lexikonja alapján a 17. század elejéről néhány Thusius-műről van tudomásunk: mise, esküvői zene, énekek gyűjteményes kötetekben,⁶ de a Magnificat hiányzik a leírásból.⁷ – A *Besztercebányai kancionálé*ban a zeneszerzők neve tehát az egy Thusius kivételével nincs megjelölve, mert a gyakorlat szempontjából feltehetően nem tartották

⁵ 22–31. oldal: *A 5. Voc. Toni 5. Authore Davide Thusio. Den[n] er hatt die nidrigkeit.*

⁶ Lásd „Thusius, David” in Robert EITNER: *Biographisch-Bibliographisches Quellen-Lexikon der Musiker und Musikgelehrten der christlichen Zeitrechnung bis zur mitte des neunzehnten Jahrhunderts*, 2. verbesserte Auflage, Band 9 (Graz, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1959²), 404. – A RISM nem tartalmaz Thusius-műveket.

⁷ Az egyik lőcsei tabulatúrából Thusiusnak 8. tónusú Magnificat-kompozíciójáról is tudomásunk van, amely még egy gdański kéziratban is megtalálható. Vö. Marta HULKOVÁ: „Central European Connections of Six Manuscript Organ Tablature Books of the Reformation Era from the Region Zips (Szepes, Spiš)”, *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 56/1 (2015), 18–19. A Bártfai gyűjtemény Thusius-Magnificatjairól lásd MURÁNYI Róbert Árpád: *Thematisches Verzeichnis der Musiksammlung von Bartfeld (Bártfa)* (Bonn, Gudrun Schröder Verlag, [1991]) (*Deutsche Musik im Osten* 2), 215–216., 354. Mivel a besztercebányai Magnificat a *Denn er hat die Niedrigkeit* tétellel kezdődik, Murányi katalógusa pedig az *Et exultavit* tétel incipitjét adja meg, a két 5. tónusú Magnificatot nem tudtuk összehasonlítani.

fontosnak.⁸ Az is elképzelhető, hogy a gyűjtemény a száz Thusius környezetéből került a Felvidékre, a besztercebányai Pribiczer Mártonhoz. A kancionále szövegeit gyakrabban látták el szerzői névvel, és nemcsak a reformáció korának szerzőit jelölték meg (így pl. Luthert D. M. L. rövidítéssel vagy a Melanchton-tanítvány Stigelt), hanem a középkori egyház nagyjait is (Ambrosius, Sedulius, Gregorius, Fortunatus, Aquinói Szent Tamás). A legtöbb tétel német vagy latin nyelvű, ezenkívül négy esetben a szláv fordítást is beírták a többszólamú tétel egyik szólamához, és mindössze egyetlen tételt, a Miatyánk egyik parafrázisának szövegét jegyezték le magyarul.

***

A *Besztercebányai kancionále* több mint 300 tételét vagy hangjegyekkel, vagy csak szöveggel jegyezték le. Néhány műfaj mindkét változatban előfordul. A szöveges tételek olykor *ad notam* jelzéssel vannak ellátva, amely jelzés általában a kötetben valahol előforduló dallamra vagy többszólamú tételre utal.⁹

Kottával lejegyzett egy- és többszólamú tételek

Egyszólamú:

- 1) gregorián himnusz
- 2) gyülekezeti ének, kanció
- 3) introitus, szekvencia (próza), invitatorium
- 4) zsoltár, kantikum: Magnificat, Nunc dimittis
- 5) responzórium, verzikulus, responzórium breve
- 6) benedicamus, antifóna
- 7) mise ordinárium-tételek: Kyrie, Gloria, Sanctus, Agnus Dei

Többszólamú:

- 1) invokáció, zsoltározás, Magnificat
- 2) gyülekezeti énekek és kanciók, Miatyánk-parafrázis
- 3) latin és német nyelvű himnuszok
- 4) responzumok (a mise dialógus részei: üdvözlések, a prefáció bevezetése)

⁸ A többszólamú tételek azonosítása csak részben történt meg Michael Praetorius, Gesius és Calvisius műveivel.

⁹ A kancionále tételenkénti leírását lásd FERENCZI Ilona: „A besztercebányai kancionále (1623)”, *BIVIO. Tanulmányok az Evangélikus Országos Könyvtár műhelyéből 2018*, szerk. MÁNYOKI János – PINTÉR GÁBOR (Budapest, Evangélikus Országos Gyűjtemény, 2018), 20–47.

Szöveges műfajok hangjegyek nélkül

- 1) zsoltár¹⁰
- 2) gyülekezeti ének, kanció, himnusz
- 3) invokáció, verzikulus, Magnificat
- 4) Hiszekegy, Athanasius-hitvallás, Miatyánk-parafrázis

A kancionále tételei elsősorban a lutheránus „mise”, valamint a vespera istentisztelet rendjébe tartoznak. Az ünnep jellegét itt is az introitus határozza meg, amely a szekvenciához hasonlóan a középkori latin minta nyomán készült.¹¹ A mise állandó (= ordinárium) tételei közül a Kyrie a német nyelvű tropusokkal ugyancsak az ünnep tartalmához kapcsolódik.¹² A vespera zsoltáraihoz egy- és többszólamú recitáló formulák állnak rendelkezésre, amelyeket – alkalmanként díszített zárlatokkal bővítve – a Magnificat éneklésére is alkalmazni lehet. A zsoltárok keretversére, az antifónára ellenben csak néhány példa akad.¹³ A himnuszok egy része németül és latinul is szerepel a gyűjteményben,¹⁴ esetenként kétféle német fordítással, illetve értelmezéssel.¹⁵ A gyűjteményt továbbá a teremtésről szóló teljes himnusz-sorozat, napszakokról szóló középkori eredetű költemények, valamint a bibliai történethez fűződő Mária-ünnepi himnuszok gazdagítják.¹⁶ A vespera szertartása szerint a himnuszokhoz közvetlenül kapcsolódó verzikulusok az ünnepek és a speciális alkalmak széles skáláját kínálják latin és német nyelven.¹⁷ A verzikulus mellett a másik párbeszédese forma, a mise dialógus-részeinek többszólamú megzenésítése is gyakran – olykor egy-egy oldal kiegészítéseként, utólagos beírásként – fordul elő a gyűjteményben, ami arra

¹⁰ A zsoltárok olykor kétféle számozása abból adódik, hogy a latin nyelvű Vulgatát és Luther német bibliafordítását egyaránt felhasználták; pl. a 112. zsoltár: *Laudate pueri Dominum* (58. o.), ugyanaz a zsoltár 113. számmal: *Lobet ihr Knechte den Herren* (40. o.).

¹¹ *Introitus de Ascensione. Ihr Menner von Galilaea* (232. o.) a *Viri Galilaei* introitus mintájára; *Prosa de Resurrectione Dn. N. I. C. Das Victime Paschali, Deutsch: Singen wir fröhlich alle samt* (125. o.).

¹² Például a karácsonyi Kyriék: *Das Kyrie, Fons bonitatis, auf den Christ tag: O Vatter, der barmherzigkeit, brun aller güttigkeit* (128. o.), *Ein ander Kyrie, Magne Deus. Auf den Christ tag: O Vatter almechtiger Gott* (130. o.).

¹³ Lásd *Dominica ad vespas Psal. CX. Sez dich zu meiner rechten* (39. o.); *Benedictus Dominus Deus meus* (60. o.); *Antiphona ad psalmos in Vigilia mat: Servite Domino / Dienet dem Herren mit Furcht / mit Demütigkeit* (248. o.); *Antiphona auf das Magnificat. Seelig bist du die du geglaubt hast; Ein Anderer. Christum unsern Heiland ewigen Gott; Antiphona ad Psalmos. Trachtet am ersten nach dem reich Gottes; Antiphona de S. Trinitate. Ehre sey dir Dreyfaltigkeit; Antiphona ad Magnificat. Das ist das ewige leben* (308. o.).

¹⁴ Vö. a pünkösdi himnusz két alakját: a latin változat (83. o.) az eredeti formálást követi, ezzel szemben a német fordításban (79. o.) a harmadik sor zárlata ugyanolyan rossz szöveg–zene kapcsolatot mutat, mint sok magyar fordítás.

¹⁵ Lásd a *Conditor alme* kétféle „fordítását” (66. és 69. o.).

¹⁶ Lásd 114. o.: *Hymnus in Festo Visitationis B. Mariae Virginis: Adsunt festa solennia – a tétel cantus firmusa magyarul az Új világosság jelenék szöveggel ismert.*

¹⁷ Például *purificatio, in die Natalitio Johannis Baptista, in die Omnium sanctorum, in die Annunciationis Mariae, pro pace, pro pluvia, contra ecclesiae adversantes, pro castitate, pro caritate, in die Philippi et Jacobi, in die S. Michaelis, in die Apostolorum.*

utal, hogy a lelkész és a kórus váltakozó éneke az istentisztelet konstans elemének tekinthető.¹⁸

Jelentős csoportot alkot a kancionále hat Miatyánk-parafrázisa, amelyek közül egy latin, egy magyar nyelvű, a négy német nyelvű parafrázis egyikéhez pedig szláv szöveg társul.¹⁹ Szláv szöveget további három többszólamú darabhoz is beírtak, olyanokhoz, amelyeknek latin nyelvű változata a szlávétól eltérő tartalmat hordoz.²⁰ S végül ebből a gyűjteményből sem hiányzik Luther éneke, az *Ein feste Burg* zsoltár (196–198. o.), amelynek négyszólamú feldolgozásában a tenor szólam viszi az alapdallamot.

A *Besztercebányai kancionále* törzsanyaga egyféle kézírással készült, ugyanakkor helyenként – részben pótlólag – attól eltérő írásfajta is előfordul. Az írás folyamatából egyértelműen megállapítható, hogy az oldalak üresen maradt alsó felét a későbbiek során újabb darabokkal, leggyakrabban többszólamú tételekkel egészítették ki; a kottaszisztémát utólag vonalazták, a tételeket pedig a törzsanyagétól eltérő színű tintával írták. A többszólamú darabok egyes szólamai alá minden esetben egymást követő versszakokat vagy más nyelvű verziót írtak, vagyis az egyes szólamok alá más és más szöveg került. Ez is a diktálás és nem a közvetlen megszólaltatás, az előadásra szánt rendeltetés tényét erősíti. A szöveg írása, a helyesírás nem egységes, alkalmanként még egy oldalon belül, sőt egymást követő sorokban sem következetes.²¹ A zenei lejegyzés általában pontos; az egy- és többszólamú tételekben a kulcsok, az előjegyzés, a menzúra, a hangjegyek magassága és értéke, a szünetjelek, az összekötött hangok (ligatúrák), az őrhangok (a *custos*), a tagolási jelek, a cezúrák és az ismétlődőjelek értelmezése nem jelent gondot. A hangjegyeket eredetileg ritkán javították, ez esetben a kottafejet megfelelő irányban – lefele vagy fölfelé irányítva – húzták.

Habár az a mintapéldány, amelyből a gregorián eredetű énekeket vagy a többszólamú darabokat másolták, pontosan nem azonosítható, az biztosra vehető, hogy a *Besztercebányai kancionále* német területen keletkezett. Néhány többszólamú tétel felső-magyarországi gyűjteményekben is fellelhető, így például az 1635-ben lejegyzett *Eperjesi graduál*ban magyar nyelven, a *Leibiczi énekeskönyv*-ben pedig a *Besztercebányai kancionálé*hoz hasonlóan német és latin szöveggel.

¹⁸ A lelkész és a tanulókból álló kórus párbeszédés közreműködésére utal a 198. oldalon található beírás: „Finita concione taliter canitur missa a pastore, cum responsione chori”.

¹⁹ Miatyánk-parafrázisok: *Herre Gott Vatter, In des Himmels thron* (88. o., a 89. oldalon folytatódik, körbe ölelve a két további Miatyánkot); *Vater im Himmel, Almechtiger Gott* (88^b o.); *Oratio Dominica. Pater in coelis Deus omnium* (89. o.); *Ach vatter unser der du bist im himmelreich* (138–140. o.); *Attyánk mennyekben felseges Isten* (186–187. o.); *Himlischer Vatter lobesam / Nebeski Otcze bud chwalen* (192–193. o.). – A magyar nyelvű Miatyánk-parafrázis valószínűleg diktálás után készült, minthogy nagyon sok benne az értelemzavaró hiba, a zöngés és zöngétlen mássalhangzók felcserélése.

²⁰ A három többszólamú tétel szláv szövegváltozattal: *Erravi sicut ovis / Nach dir steht mein Verlangen / Skladam wte swe dufani* (46. o.); *O Herre Jesu Christ schüz uns für unsern feind / O Jesu Christe bran nas od nepriatela / O Jesu Christe fons miserationis* (178. o.); *O Herre Gott straf mich nicht nach deinen Zorn / Ne straffag mne Pane Boze* (182. o.).

²¹ A változékony német és latin írásmód jelentősen megnehezítette a kancionále tartalmának tételek szerinti leírását.

Sőt, akad benne olyan darab – így az írásunk címében szereplő *Erravi sicut ovis* is –, amely a nemrég faksimilében, valamint átírásokkal és tanulmányokkal közreadott *Brassói kancionáléban* is megtalálható (5. faksimile).

5. faksimile. Besztercebányai kancionále, 46–47. o.

II. A Brassói kancionále és a felső-nagy-magyarországi kancionálék (17. század)

A brassói Fekete templom archívumában őrzött 17. századi kancionáléről Szöcs Tamás készített monográfiát.²² A szerző a kancionále ismertetéséhez,²³ a szövegek és a zenei tételek azonosításához alap kutatásokat végzett a 16–17. századi agendák, énekeskönyvek és kancionálék területén. Több száz kéziratos és nyomtatott forrást vett számba; egyrészt olyanokat, amelyeket Erdélyben, elsősorban Brassóban írtak

²² Lásd Szöcs Tamás németül megjelent doktori disszertációját: *Kirchenlied zwischen Pest und Stadtbrand. Das Kronstädter Kantional I.F. 78 aus dem 17. Jahrhundert* (Köln–Weimar–Wien, Böhlau Verlag, 2009) (*Studia Transylvanica* 38). A kötethez CD tartozik a teljes kancionále faksimile mellékletével és átírásával. – Szöcs Tamás ma Westfáliában egyházzenei téren tevékenykedik. Annak idején a brassói magyar gimnáziumban tanult, majd a brassói Transilvania Egyetem zenetanár-szakán végzett. Ezzel párhuzamosan a főtí kántorképzőt is látogatta, majd a herfordi evangélikus egyházzenei főiskolán folytatta tanulmányait, ahol egyházzenesz képzést nyert. A 2000-es évek elején ösztöndíjként vett részt a mainzi liturgikai és egyházzenei szemináriumokon, majd a mainzi egyetemen doktorált a fenti munkával.

²³ Amint az a kiadvány CD-mellékletéből is látható, a kancionále mint forrás rendkívül nehezen értelmezhető, a különböző – olykor igen hanyag, rendezetlen – kézírásokat nem könnyű meghatározni és csoportosítani, mivel a tételek lejegyzése, a forrás használata is több fázisban, különböző időben történt.

vagy nyomtattak, illetve Erdélyben használhattak, a *Brassói kancionále* tételeinek azonosításához pedig németországi források tucatjait vizsgálta meg.²⁴

A *Brassói kancionále* két egymástól jól elkülönülő részből áll:²⁵

agenda – 46 levél

kancionále – 220 levél, ebből 1–36., 43–47. levél hiányzik.

A kancionále első részében, az agendában az istentiszteleti rendek, cselekmények, imádságok és a perikópa-rend szövegét német nyelven írták, viszont a cselekményeket, az istentiszteleti rendeket, valamint az imádságokat bevezető címeket és feliratokat latinul.²⁶ A második rész, a tulajdonképpeni kancionále egyházi énekeket tartalmaz: 16–17. századi énekszövegeket dallammal vagy anélkül, részben többszólamú megzenésítésben, továbbá liturgikus tételeket és néhány nagyobb terjedelmű motettát. A több mint másfélszáz 2–6 szólamú kancionális tételben a *cantus firmus* vagy a tenor vagy a legfelső szólamban található. Az énekek felirata általában az éneklés alkalmára vagy az ünnepre utal, olykor a szövegszerzőt említi, néhány német nyelvű éneknél a latin mintára hivatkozik, vagy arra a bibliai helyre vonatkozik, amelyre a szöveg épül, a többszólamú műveknél pedig a szólamszámot jelzi. A *Besztercebányai kancionáléhoz* hasonlóan a *Brassói kancionálé*ban mindössze egy zeneszerző neve van bejegyezve: a 195^v–196^r fóliókon annak a Ludwig Dasernek a neve, aki a müncheni udvarban Orlando di Lasso elődje volt.²⁷ Daser miután protestáns lett, el kellett hagynia a müncheni udvart és Stuttgartban helyezkedett el.²⁸ A *Brassói kancionálé*ban előforduló további nevek kizárólag a szövegszerzőket jelölik.²⁹

Annak ellenére, hogy az énekeskönyvek összeállításánál általában az egyházi esztendő rendjét vették figyelembe, a *Brassói kancionále* kialakításánál nem ez volt az

²⁴ Amikor Szöcs Tamás a 2000-es évek elején disszertációjához a hazai kancionálékat tanulmányozni akarta, neki is megadatott az a keserű élmény, hogy nem mindenhol engedték az eredeti forrásokhoz. Így az eredeti ismerete nélkül és csak a korábbi leírások alapján tudta megállapítani, hogy a *Brassói kancionále* számára az egyik fontos – ha nem a legfontosabb – forrás lehet az ún. *Senndorfi kancionále* (1649), amelyet Nagyszébenben őriznek. – Senndorf a Beszterce-Naszód megyei település, Kiszsolna német neve, románul Jelna. A forrásról lásd Szöcs *Kirchenlied*, 14.

²⁵ Szöcs Tamás leírásában nem találunk utalást arra nézve, hogy a két részt mikor kötötték egybe. Az agenda fóliószámozása római, a kancionáléé arab számokkal történt.

²⁶ Szöcs Tamás a *Brassói agendát* a 17. század végétől és a 18. század elejétől (1692, 1695, 1702) származó három agendával hasonlította össze: tartalmuk nagyrészt azonos. Lásd Szöcs *Kirchenlied*, 38., 79–84.

²⁷ A Daser-tétel címe: *Cum mortis hora me vocat / Wenn mein Stündlein vorhanden ist*.

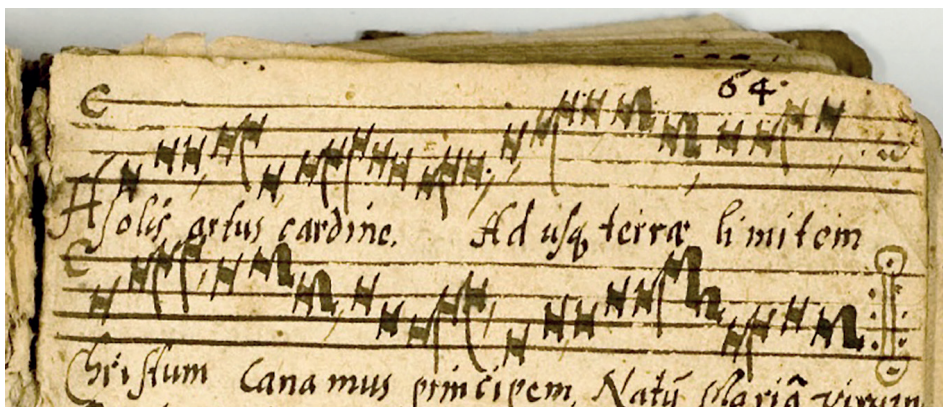
²⁸ Lásd „Daser (Taser), Ludwig”, in EITNER *Biographisch-Bibliographisches Quellen-Lexikon*, 147–149.; továbbá Stanley SADIE (ed.): *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, Vol. 7 (Oxford, Oxford University Press, 2001), 30. – Dasernek a Bártfai gyűjteményben található *Dominus regit me* kompozíciójáról lásd MURÁNYI *Thematisches Verzeichnis Bartfeld*, 188., 357. A RISM egy Daser-művet említi: D-1080 (*Patrocinium musices*, München, 1578).

²⁹ Például Luther, Selnecker, Nikolaus Herman. – Az összehasonlító munka eredményeként a *Brassói kancionále* zenei tételeit Szöcs Tamás többek között Walter, Goudimel, Hassler, Gesius, Vulpius műveivel azonosította.

elsődleges szempont. Mindössze f. 112^v-tól a 149^v-ig, tehát 37 levélen át követi az egyházi esztendő rendjét: karácsonyi énekekkel indul – többféle variánsban, latinul és németül – egészen Szentháromság vasárnapig. A f. 150^v-tól megszűnik a rendezési elv: Becker-zsoltárok, egyéb zsoltárénekek, János-ünnep, Jézus megkeresztelése, történelmi énekek (királyról, Dorottyról), úrvacsorai énekek, vigasztaló énekek, halottas és temetési énekek, könyörgés békéért, Péter-Pál-ének, speciális alkalmakra írt tételekkel kiegészítve. Néhány ének tartalma szétszórva található az énekeskönyvben.³⁰ Valószínűleg nem azzal az igénnyel írták le a tételeket, hogy közvetlenül a kéziratból énekeljenek.

A *Brassói kancionále*-kézirat általános filológiai ismertetése után Szöcs Tamás az egyes többszólamú tételek incipitjeit a szövegre és a zenére vonatkozó megjegyzésekkel együtt adja meg, a CD-mellékletben pedig átírásban közli a teljes kancionálét, amit a faksimilével is egybevetethetünk. Az eredeti átírása és értelmezése azonban sokféle problémát vet fel.

1. A gregorián eredetű egyszólamú melizmatikus tételekben a hangok összekötésénél nemcsak a konkrét hangokat, hanem az azokat összekötő vonalak tetőpontját is hangoknak értelmezte a szerző, aminek következtében az eredeti gregorián dallamtól teljesen elütő, idegen „fordulatok” keletkeztek (6. faksimile és 1. kottapélda).

6. faksimile. Brassói kancionále, f. 64^r

³⁰ Például egy latin himnusz páratlan strófái egyszólamúán, a páros strófák többszólamúán egymástól távol helyezkednek el, ami a kézirat használatát nagymértékben megnehezíti. Lásd Szöcs *Kirchenlied*, 76.

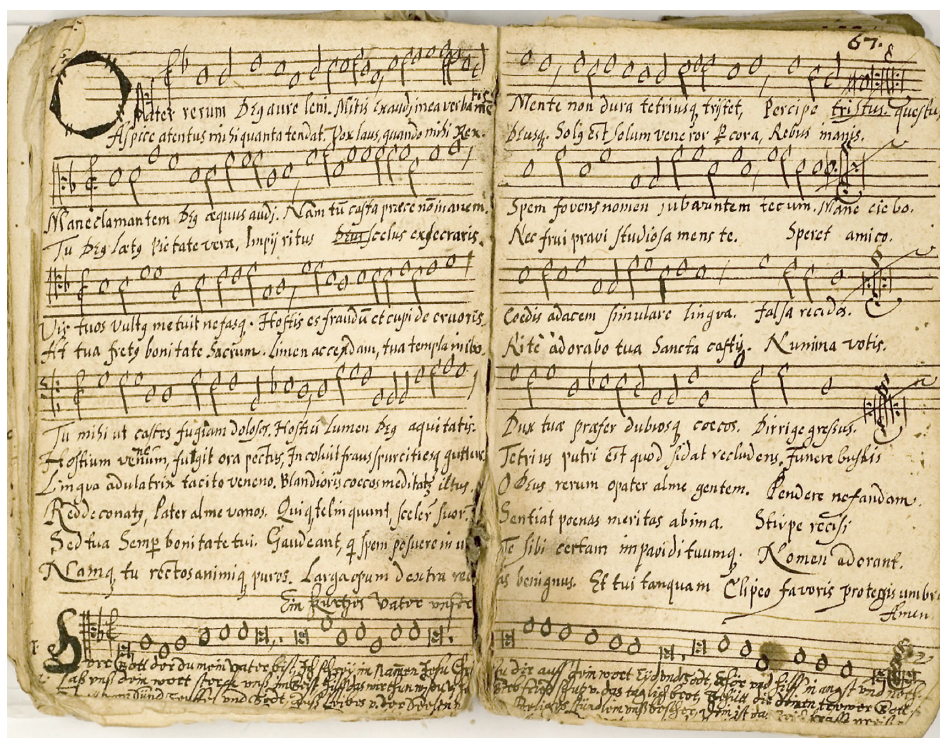
A solis ortus cardine, f. 64

A so - lis or - tus car - di - ne Ad us - que ter - rae li - mi - tem
Chri - stum ca - na - mus prin - ci - pem Na - tum Ma - ri - a vir - gi - ne.

1. kottapélda. Szöcs Tamás átírásának javítása a fölösleges hangok üresen hagyásával
(az eredeti kottát lásd *Notenedition*, in Szöcs *Kirchenlied*, CD-melléklet, 56.)

2. A humanista metrikus ódák mintájára készült többszólamú tételek átírásában Szöcs Tamás a zenei anyagot folyamatosan páros metrumba erőltette, ezáltal az ütemvonalak elmosásuk a metrikus ének lényegét, a különböző metrumok váltakozását (7. faksimile és 2. kottapélda).

Mente non dura tetinusq; iijiet, Percipe tristis quibus
blasq; Solq; est solum venere cor & cora, Rebus magis.
Speret amicos.
Nec frui pravi studiosa mens te.
Cecidit adacem simulare lingua, falsa recedo.
Rite adorabo tua Sancta castij. Numina votis.
Dux tua praeser dubiosq; coecos, Dirrige gressus.
Tobrius putri est quod, fidat recludens, Tumore luctis
Obris rerum opater alme gentem. Pondere nefandam.
Sentiat poenas meritas absima. Stivpe recosi
Te sibi certam imparidituumq;. Nomen adorant.
as benignus. Et tui tanquam Clispeo favoris protegis umbra
Amen

7. faksimile. Brassói kancionále, f. 66^r–67^r

O pater rerum; helyesen: O potens rerum –
Buchanan metrizálása az 5. zsoltár alapján

S. O pot-ens re-rum De-us, au-re le-

A. O pot-ens re-rum De-us, au-re le-

T. O pot-ens re-rum De-us, au-re le-

B. O pot-ens re-rum De-us, au-re le-

5 ni Mi-tis ex-au-di me-a ver-ba, men-tis Men-te non-

ni Mi-tis ex-au-di me-a ver-ba, men-tis Men-te non-

ni Mi-tis ex-au-di me-a ver-ba, men-tis Men-te non-

ni Mi-tis ex-au-di me-a ver-ba, men-tis Men-te non-

11 - du-ra te-tri-cus - que tri-stes Per-ci-pe que-stus.

- du-ra te-tri-cus - que tri-stes Per-ci-pe que-stus.

- du-ra te-tri-cus - que tri-stes Per-ci-pe que-stus.

- du-ra te-tri-cus - que tri-stes Per-ci-pe que-stus.

2. kottapélda. Szöcs Tamás átírása, melyben a metrikus értelmezést szaggatott vonalakkal jelöltük (az eredeti kottát lásd *Notenedition*, in *Szöcs Kirchenlied*, CD-melléklet, 58–59.)

3. Néhány tétellel kapcsolatban a szerző – mint később látni fogjuk, helytelenül – megjegyzi, hogy azok csak erdélyi forrásokban fordulnak elő, sőt szövegükről egyenesen azt feltételezi, hogy azok eredeti erdélyi költemények.³¹ A tévesen meghatározott tételek közé tartozik a *Besztercebányai kancionáléval* kapcsolatban már említett *Erravi sicut ovis* négyyszólamú kompozíció is. – A papír és a vízjelek további vizsgálata nyomán valószínűleg bebizonyosodik, hogy a *Brassói kancionále* egy része – a *Besztercebányai kancionáléhoz* hasonlóan – ugyancsak németországi területről származik.³² A felvidéki forrásokból azonosított tételek, így az *Erravi sicut ovis* is, megerősítik ezt a hipotézist.³³

A *Brassói kancionáléról* megjelent monográfia, valamint a közelmúltban előkerült *Besztercebányai kancionále* és az eddig megismert további felvidéki források alapján az *Erravi sicut ovis* tétel zenéjét a következő forrásokból regisztráljuk (e források alapján készült közreadásunkat lásd a 3. kottapéldában). A források kronológiai sorrendjében:

1. *Besztercebányai kancionále* (1623), 46–47. o. – *Erravi sicut ovis* / *Nach dir steht mein Verlangen* / *Skladam wte swe dufani* (48–49. o. további versszak)
2. *Eperjesi graduál* (1635), f. 348^v–349^r – *Tévelygünk, mint a juhok, a tétel felirata: Erravi sicut ovis*
3. *Senndorfi kancionále* (1649), 48. o. – „mit dem deutschen Text”³⁴
4. *Leibiczi énekeskönyv* (17. század), f. 174^v–175^r – *Erravi sicut ovis* / *Nach dir steht mein Verlangen* / *Zerreisset eure Herzen*³⁵
5. *Kruczay énekeskönyv* (17. század második fele), 272–273. o. – *Nach dir steht mein Verlangen*³⁶

³¹ Szöcs *Kirchenlied*, 87.: „Der Kantionalteil enthält zahlreiche Lieder, die ich nur in siebenbürgischen Quellen, und solche, die ich überhaupt keinen weiteren Quellen nachweisen konnte. Diese Tatsache lässt vermuten, dass es sich bei diesen um siebenbürgische Dichtungen handelt.”

³² Ami természetesen nem mond ellent annak a ténynek, hogy a kancionálét Brassóban is használták. Erre egyébként nemcsak a későbbi bejegyzések vagy a fóliók alsó felére írt, az agendával hasonló írással készült tételek utalnak, hanem azok a fóliók is, amelyek a kancionále anyagától teljesen eltérnek, ilyen pl. a 83^v–85^r fóliókon lejegyzett énekszöveg (*Es nahet sich die letzte Zeit*). Lásd Szöcs *Kirchenlied*, 43–47. – Mivel az eredeti forrást nem tanulmányozhattuk, csak a CD-felvételt, nyilván óvatosan kell fogalmaznunk.

³³ A mellékletben közölt „Tévelygünk, mint a juhok”-tétel rekonstruálásához elsősorban az *Eperjesi graduált*, de a többi forrást is felhasználtuk.

³⁴ Szöcs *Kirchenlied*, 162. Szöcs megjegyzése alapján nem tudható, hogy a senndorfi tételt melyik német szöveggel társították, vagy esetleg kétfélével, mint a *Brassói kancionále* négyyszólamú letétjét.

³⁵ Lásd FERENCZI Iлона – MARTA HULKOVÁ: „Gemeinsame ein- und mehrstimmige Stücke in dem Gradual von Eperjes und in dem Gesangbuch aus Lubicza (17. Jh.)”, *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 22 (1980), 391–392. – A két német szövegezés bár nem fordítása a latinra, tartalmában ahhoz hasonlóan bőjtí vonatkozású.

³⁶ Ua.

Té - vely-günk, mint a ju - hok, té - vely-günk, mint a ju - hok, ke -
Mu - tass jó ked-vet hoz - zánk, mu - tass jó ked-vet hoz - zánk, te -

ress fel, Úr - is - ten! Ne em-lé-kez - zél rút vét-ke-ink - nek sok -
kints ránk ke - gye - sen!

- sá - gá - ról, sőt meg - i - ga - zítá - sod, mu - tass ir -

gal-mas-sá - god, fo - gad-jad szol-gá-dat a - tya - i ked - ved - be.

3. kottapélda. *Tévelygünk, mint a juhok* – A hét felvidéki és erdélyi forrás alapján készült közreadás

6. *Bártfai gyűjtemény*, Ms. mus. 16, Koll. 2 (17. század első fele), f. 7^v (csak tenor szólam) – Nach dir steht mein Verlangen³⁷
7. *Brassói kancionále* (17. század második fele), f. 97^v–98^r – Erravi sicut ovis / Nach dir steht mein Verlangen / Zerreisset eure Herzen³⁸
8. *Simonides énekeskönyve* Poprádfelkáról³⁹ (1685), f. 230^v–231^r – Nach dir steht mein Verlangen⁴⁰
9. *Öreg graduál* (Gyulafehérvár, 1636), 2. rész függeléke, 268. o., csak szöveggel – Tévelygünk, mint a juhok

A *Besztercebányai* és a *Brassói kancionále*, valamint a 16–17. századi kancionále-repertoár megismerése után három fontos tanulságot vonhatunk le. Az első az egyik jelentős felvidéki forrást, az *Eperjesi graduált* érinti. A 17. századi kéziratos protestáns graduálok közül ez az egyetlen, amely evangélikus környezetben, evangélikus egyházi és iskolai használatra készült. A további másfél tucat graduál – a kis terjedelmű unitárius graduálok kivételével – református rendeltetésű. Az 1636-ra kinyomtatott *Öreg graduál* pedig egyenesen a református egyház liturgiájának egységesítését tűzte ki célul, bár visszatekintve megállapítható, hogy hosszútávú eredmény nélkül.⁴¹ Mindeztidáig – a címét is figyelembe véve – az eperjesi kézirat graduál-jellegét, vagyis énekes liturgikus könyv funkcióját helyeztük előtérbe. Holott egyrészt olyan 16. századi népénekeket is tartalmaz, amelyek dallamát csak ebből a forrásból ismerjük. Sőt, a graduálba több mint félszáz többszólamú tételt is lejegyeztek: magyarra fordított német kanciákat, genfi zsoltárokat, a magyar Szent László-ének feldolgozását, és két passiót, melyek turbái Johann Walter passióira utalnak vissza.⁴² Ez utóbbi többszólamú csoport mindenképpen azt erősíti, hogy az eperjesi kézirat egy kancionále típusú graduál. Igaz ugyan, hogy az *Eperjesi graduál* a liturgikus énekeskönyvi részében sokkal rendezettebb, mint egy német kancionále, és a népénekek, valamint a többszólamú tételek egy része is a liturgiába beágyazva jelenik meg.

³⁷ Lásd ua., továbbá MURÁNYI *Thematisches Verzeichnis Bartfeld*, 49.

³⁸ *Szűcs Kirchenlied*, 162–163.

³⁹ A nemrég talált kancionáléről lásd Peter RUŠČIN: „Duchovné piesne rukopisného kancionálu *Himmlischer Engel-Schall* z Velkej (1685)”, in Janka PETŐCZOVÁ (ed.): *Ad honorem Richard Rybarič: zborník z muzikologickej konferencie Musicologica historica 1, venovanej nedožitým 80. narodeninám Richarda Rybariča (1930–1989)* (Bratislava, Ústav hudobnej vedy SAV, 2011), 102–123.

⁴⁰ RUŠČIN i. m., 119.

⁴¹ Erről lásd FERENCZI Ilona: „A 17. századi kéziratos graduálok és az *Öreg graduál* kapcsolatai”, *Református Szemle* 104 (2011), 458–464.

⁴² Nem tudjuk, hogy még mit tartalmazhatott az *Eperjesi graduál*. Az eredeti pagina-számozásból kiderül, hogy legalább másfél száz fóliót távolítottak el a graduálból; valószínűleg egy- és többszólamú tételek egyaránt áldozatul estek a csonkításnak.

A másik tanulság morális problémát vet fel és a *Brassói kancionáléról* készült munkát illeti. Szócs Tamás könyvének bevezetőjében köszönetet mond a témavezetőjének, majd több mint félszáz kollégának és intézménynek, magyarországinak is.⁴³ Közülük csak egy nevet emelek ki, a témavezető Axel Beert, aki jelenleg a mainzi Johannes Gutenberg Universität Zenetudományi tanszakának professzora és elsősorban a 19. század kutatója, s aki doktorandusának munkáját „a lényegre törő éles látásával” követte.⁴⁴ – Felvetődik a kérdés: hogyan tekintenek minket, kelet-közép-európaiakat a régi zene kutatásában? A középkorral kapcsolatban nem lehetnek kétségeink, hiszen az elmúlt évtizedek eredményei alapján nemzetközileg kiemelkedett a magyar kutatók teljesítménye.⁴⁵ A kora újkori vizsgálódás azonban, úgy látszik, megmaradt a provinciális megközelítés síkján. És ebben a nyugati kutatók is partnernek mutatkoznak. Vagy talán ők sem állnak a helyzet magaslatán? A kiadott munka mindenesetre több olyan kérdést vet fel, amelyekre idővel választ kell majd adni.

A *Brassói kancionále* himnusz-dallamainak és agenda-énekeinek Szócs Tamás által kiadott helytelen értelmezése igazolja azt a tapasztalatunkat, hogy a 16–17. századi kancionálék tanulmányozásához elengedhetetlen a középkori dallamkincs átlagos szintű ismerete.⁴⁶ Szócs Tamásnak továbbá fel kellett volna használnia a Konrad Ameln és kollégái közreadásában megjelent kézikönyv két kötetét, amelyekben a német nyelvű egyszólamú gregorián és a többszólamú kancionál-tételek egyaránt helyet kaptak.⁴⁷ Ugyanakkor az *Eperjesi graduál* három évtizeddel ezelőtt megjelent forráskiadására is lehetett volna utalni,⁴⁸ vagy a még korábbi, a *Studia Musicologica*-ban megjelent tanulmányra, amelyben a felvidéki kancionálék közös zenei anyaga is szerepel.⁴⁹ S végül, de nem utolsó sorban nagy haszonnal lehetett és kellett volna forgatnia a szerzőnek Murányi Róbert Árpád – a *Besztercebányai* és a *Brassói kancionále* egy-egy szerzőjének műveivel kapcsolatban már – említett munkáját a Bártfai gyűjteményről.

A harmadik tanulság a 16–17. századi magyarországi zenetörténeti kutatásokra és az azokról készült összefoglaló munkákra vonatkozik. Szabolcsi Bence kézikönyvében a magyar nyelvű graduálokat épp hogy említi,⁵⁰ a többszólamú kancionálét, mint könyvműfajt nem is veszi be vizsgálódásai körébe. Az *Erravi sicut ovis* tétellel

⁴³ Szócs *Kirchenlied*, XI.

⁴⁴ Ua.: „mit seinem scharfen Blick für das Wesentliche.”

⁴⁵ Az újabb kutatások alapján a jövőbe is reménységgel tekintünk.

⁴⁶ A *Brassói kancionále* esetében a gregorián alaprepertoárról van szó.

⁴⁷ Vö. *Der Altargesang, 1. Teil. Die einstimmigen Weisen. Der Altargesang, 2. Teil. Die mehrstimmigen Sätze. Handbuch der deutschen evangelischen Kirchenmusik*. Nach den Quellen herausgegeben von Konrad AMELN – Christhard MAHRENHOLZ – Wilhelm THOMAS unter Mitarbeit von Carl GERHARDT. I. Band (Göttingen, Verlag von Vandenhoeck & Ruprecht, 1941, 1942).

⁴⁸ *Graduale Ecclesiae Hungaricae Eperjensis 1635*, ed. and intr. by Ilona FERENCZI (Budapest, MTA Zenetudományi Intézet, 1988) (*Musicalia Danubiana* 9), I–II.

⁴⁹ FERENCZI–HULKOVÁ *Gemeinsame ein- und mehrstimmige Stücke*.

⁵⁰ SZABOLCSI Bence: *A magyar zenetörténet kézikönyve*. Sajtó alá rendezte BÓNIS Ferenc (Budapest, Zeneműkiadó, 1979), 36–45. (A 17. század virginál-irodalma. Egyházi műzene – Kájoni *Organo Missaljának* és Esterházy *Harmonia caelestis* gyűjteményének tárgyalásával.)

kapcsolatban felsorolt kancionálék többsége egyébként sem volt hozzáférhető az ő korában.⁵¹ A 17. századi felvidéki vagy a Felvidéken és Erdélyben használt kancionálék ismeretében mostantól kezdve egy új könyvműfajjal gazdagíthatjuk a magyarországi zenetörténetet. A következő összefoglaló munkából már nem hiányozhat egy összefoglaló tanulmány a 17. századi magyar–német–cseh–latin nyelvű kancionálékról.

⁵¹ A kancionále műfaj a legújabb magyar zenetörténeti összefoglalásban sem jelenik meg. Vö. DOBSZAY László: *Magyar zenetörténet*. Második, bővített kiadás (Budapest, Planétás, 1998²). A szlovák zenetörténeti összefoglalásban sem szentelnek a kancionálénak különös figyelmet. Lásd *A History of Slovak Music from the Earliest Times to the Present*, ed. by Oskár ELSČEK (Bratislava, VEDA Publisher of the Slovak Academy of Sciences, 2003), 109–111. (a kancionále típusú könyvek a „hymn-book” könyvműfaji megjelöléssel).

ILONA FERENCZI*Erravi sicut ovis***We Have Erred Like Sheep –
on the Pastures of Central Eastern European Cantionals**

This study addresses two related Cantionals originating from former Greater Hungary. The initial discussion focuses on a 1623 source from Besztercebánya (today's Banská Bystrica, Slovakia): a collection containing both Gregorian chant (with text also provided in German) and polyphonic pieces, alongside non-musical parts. A single work bears the name of a composer: the *Magnificat* by David Thusius of Mansfeld, Saxony.

The second Cantional, titled the *Kronstädter Kantional* (in Hungarian, Kronstadt is named Brassó: today's Braşov, Romania), dates from the 17th century. Tamás Szócs explored this manuscript in his dissertation published in 2009, which includes a facsimile edition and a complete transcription. This resource, however, is problematic. Firstly, when transcribing the Gregorian chants, Szócs interprets not only the written pitches, but also the top of the bows as notes. As a result, this source contains phrases unusual in this genre. Secondly, the transcriptions do not follow the pattern of Humanist metrical odes. Consequently, the musical material is constantly forced into even numbers of bars, compromising the rhythmic variation found in metrical song. Thirdly, Szócs claims that certain pieces originate exclusively from Transylvanian sources. This study even suggests that some pieces derive from original Transylvanian poetry: the four-part composition *Erravi sicut ovis* is identified as one such source. However, this piece is also preserved in the Cantional of Besztercebánya as well as in other Northern Hungarian sources.